

TOPLUMSAL BİR OLGU OLARAK VERGİ AHLÂKI

Mehmet TOSUNER*

İhsan Cemil DEMİR**

Öz:

Ekonomi alanında yapılan birçok yeni çalışma, kültürel değerlerin, sosyal normların ve davranışların ülkeden ülkeye farklılaşp farklılaşmadığını ve ekonomik davranışları etkileyen bu farklılıkların ölçülüp ölçülemediğini konu edinmektedir. Bu araştırmaların genelinde, vergi sistemleri arasındaki farkı açıklayan en önemli husus olarak vergi ahlâkına işaret edilmektedir. Ekonomik, sosyal ve kültürel birçok faktörün şekillendirdiği vergi ahlâkı, günümüzde ülkelerin gelişmişlik seviyesinin de önemli bir göstergesi olarak kabul edilmektedir. Ahlâki değerlerin her alanda önemli olduğu gerçeği, vergileme olayı açısından da dikkate alınmak zorundadır. Çünkü her mükellefin sürekli olarak denetlenmesi mümkün değildir. Yapılan ampirik çalışmalar vergilemeden beklenen başarıya ulaşmanın, vergi bakımından ahlâklı bireylerin sayısının artırılmasına bağlı olduğunu göstermektedir. Bir toplumda vergi ahlâkının yükselmesi, aynı zamanda, vergilemede işlem ve bilgi maliyetlerinin azaltılmasına önemli ölçüde katkı sağlamaktadır. Bu çalışmada ahlâkın önemi ile ahlâkın hukuk ve iktisatla ilişkisi incelenmiştir. Ahlâkın vergiler açısından önemi ve vergi ahlâkının boyutları çeşitli ampirik araştırmalardan elde edilen sonuçlar ile ortaya konmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Ahlâk, Vergi ahlâkı, Vergi uyumu, Sosyal norm, Kültürel değer.

TAX MORALE AS A SOCIETAL PHENOMENON

Abstract:

Many recent researches have investigated whether cultural values, social norms, and attitudes differ across countries and whether these differences have measurable effects on economic behaviour. It is implied in these studies that one of the most important factor is tax morale explaining difference between tax

* Prof. Dr. Dokuz Eylül Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Maliye Bölümü, mehmet.tosuner@deu.edu.tr

** Research Fellow, Queensland University of Technology (Australia), Faculty of Business, School of Economics and Finance, ihsan.demir@hotmail.com

systems among others. Tax morale which is shaped by economic, social and cultural factors is accepted as an important indicator of countries' development level in today's world. The reality of the importance of morale values have to be taken into consideration on account of taxation. Because, it is impossible to audit all of the taxpayers regularly. The empirical studies which have been done so far show that the expected accomplishment of taxation depends on increasing of taxpayers which has tax morale. Also, increasing tax morale, in a society, supplements for decreasing the costs of process and knowledge in taxation. In this paper, the importance of morale and correlation between morale and law and morale and economy are analyzed. Then, the importance of morale in terms of taxes and the dimensions of tax morale is tried to display by conclusion of some empirical studies.

Keywords: Morale, Tax Morale, Tax compliance, Social norm, Cultural value.

GİRİŞ

“İnsanlar neden kendi rızaları ile ve gönüllü olarak vergilerini ödemektedirler?” Bu soru, son yıllarda vergi teorisi alanında çalışanların önemli derecede ilgisini çekmektedir. Rasyonellik açısından bakıldığında insanların vergi ödemekten hoşlandıklarını iddia etmek güçtür. Çünkü *homo economicus* anlayışı, herkesin kâr maksimizasyonu hesabı içinde olduğunu beklemektedir. Ancak vergi denetim oranlarının ve yakalanma riskinin oldukça düşük olmasına rağmen, birçok insanın vergisini gönüllü olarak ödediği bir gerçek olarak karşımızda durmaktadır.

Bu ilginç duruma ilk olarak 1972 yılında Allingham ve Sandmo tarafından geliştirilen *beklenen fayda modeli (Expected Utility Model)* ile açıklık getirilmeye çalışılmıştır. Bu çalışma ile vergi kaçırın mükelleflerin davranışları ile yakalanma ihtimalleri ve vergi cezalarının derecesi arasında negatif bir ilişki olduğu ortaya konmuştur (Allingham ve Sandmo, 1972: 324). Daha sonra birçok araştırmacı bu modeli eleştirmiş, eksik yanlarını ortaya koymuştur. Ancak vergiye gönüllü uyum konusunda temel çalışma olarak Allingham-Sandmo modeli kabul edilmektedir.

Vergiye gönüllü uyum konusu, birçok araştırmacı tarafından çözülmesi güç bir bulmaca olarak kabul edilmekle beraber, bu bulmacanın çözümü için vergi ödemede gerekli içsel motivasyon olarak vergi ahlâkına işaret edilmektedir.

Vergi ahlâkı, iktisat bilimi içinde sosyal sermayenin öneminin anlaşılmasına paralel olarak, bir alt birim olarak vergi literatürünün ilgi çeken konuları arasında yerini almaya başlamıştır. Vergi ahlâkının daha iyi anlaşılması için genel olarak ahlâk konusu ile hukuk ve iktisatla ilişkisini incelemek yararlı olacaktır.

D) AHLÂK KAVRAMI

Ahlâk, “belli bir dönemde, insan topluluklarınca benimsenmiş olan, bireylerin birbiriyle ilişkilerini düzenleyen geleneksel davranış kurallarının, yasalarının, ilkelerinin bütünü veya çeşitli toplumlarda ve çağlarda kapsamı ve içeriği değişen değerler alanı” olarak tanımlanabileceği gibi; “bir kişi ya da bir insan öbeğince benimsenen eylem kurallarının bütünü” şeklinde de tanımlanabilmektedir (Akarsu, 1998: 10). En sade haliyle ahlâk, “insanlar arası ilişkilerde geçerli kılınan değer veya değerlilik ölçüleri” şeklinde de tanımlanabilir (Kuçuradi, 1988: 25).

Ahlâk, sosyal bilimlerin bir dalı olarak toplum içerisinde oluşmuş örf ve adetlerin, değer yargılarının, normların ve kuralların oluşturduğu sistem bütünü inceler. Bu sistem bütünü bir bireyin, bir grubun ya da bütün toplumun doğru ve yanlış davranışlarını belirler ve yönlendirir (Aktan, 1999: 1). Yani ahlâk, insanın sadece kendisine karşı görevlerini ve sorumluluklarını belirlemekle yetinmemekte, ayrıca insana çeşitli bakımlardan davranışlarının ilkelerini önermekte ve buna uygun davranmasını buyurmaktadır. Böylece ahlâk ilkeleri ve kuralları bizzat insanın kendi görev ve sorumluluklarını düzenleme yanında, diğer insanlarla ilişkilerinde de ölçü olmaktadır. Diğer bir ifadeyle ahlâk çift yönlü bir düzenlemeyi öngörmektedir (Kılıoğlu, 1988: 137).

Felsefenin bir alt disiplini olan ahlâk ilmini psikoloji ile karıştırmamalıdır. Psikoloji, insanı olduğu gibi gösterirken; ahlâk ilmi nasıl olması gerektiğini gösterir. “Ahlâkçılar ile psikologlar arasındaki fark, bahçıvanlar ile botanikçiler arasındaki farka benzer. Şöyle ki, bir botanikçi sınıflandırma ve düzenlemelerinde bitkilerin yararlarına çok az yer verir. Bahçıvan ise botanikçinin aksine, bu bitkileri yararlarına göre seçmeyi bir vazife sayar” (Bertrand, 2001: 5). Ancak bu durum, psikologlar ile ahlâkçıların tamamen birbirlerinden ayrışması anlamına gelmemelidir. Zira, ahlâk konusu psikolojik yaklaşım ile de “değerler psikolojisi” içinde ele alınmakta ve incelenmektedir.

Ahlâk ilmi kendi içinde teorik (normatif) ve pratik (davranışsal) olmak üzere ikiye ayrılır. Ahlâkın konusu insanı fazilete, erdeme kavuşturmadır. Ahlâk ilmi, doğası gereği kural koyucu, yani normatif bir disiplin olmuştur veya olmak durumundadır (Cevizci, 2002: 7). Ahlâkın pratik, yani davranışsal tarafında ise bireyin kendisine, ailesine, topluma, devlete, vatanına, dünyaya ve insanlığa karşı görevleri ele alınmaktadır (Bertrand, 2001: 20). Bu ayrım içinde vergi ahlâkı, pratik ahlâkın içinde yer almaktadır.

A) Ahlâk – Hukuk İlişkisi

Ahlâk ile hukuk ilişkisi sürekli bir tartışma konusu olmuştur. Kimilerine göre ahlâk, hukuku oluşturan temel faktördür; kimilerine göre hukukun olduğu yerde ahlâka yer yoktur; kimilerine göre hukuk ahlâkı emreder. Bu ve buna benzer daha onlarca tartışma konusu bulmak mümkündür. Ancak bütün bu tartışmalar incelendiğinde,

aslında ahlâk ile hukuk arasında asgari bir ilişkinin varlığına işaret ettiklerini görmek mümkündür.

Ahlâk ile hukuk arasındaki bu tartışmaların genellikle hukuk felsefesi alanında yoğunlaştığı görülmektedir. Hukuk felsefesinde tartışılan konu, ahlâk ile hukukun birliği veya ayrılığı sorunudur. Bu tartışmalar genellikle üç farklı bakış açısı etrafında yoğunlaşmaktadır (Kılıçoğlu, 1998: 314-315).

- Birincisi, bir normun hukuk normu niteliği kazanabilmesi için hukuk idesi ve ahlâka uygun olması gerekmektedir.
- İkincisi, açık bir şekilde ahlâka, insanlık ve adalet genel ilkelerine aykırılık gösteren kurallar, yetkili organlarca çıkarılsalar bile hukuk açısından geçerli kabul edilmemektedir.
- Üçüncü yaklaşım ise, yetkili organlarca çıkarılan ve usulüne uygun olan, toplumda minimum etkinliğe sahip normlar sistemine dâhil hukuk kurallarının geçerli olduğu yaklaşımdır.

Toplumların gelişimleri incelendiğinde, hemen her dönemde insanın eylem ve davranışlarının kurallar ile ilişkili olduğu bir sistem içinde düzenlendiği görülmektedir. Bu kurallar genel olarak ahlâk ve hukuk alanlarına ayrılmaktadır. Bu alanları birbirinden keskin çizgilerle ayırmak mümkün olmamıştır. Biz burada hukuk ile ahlâk ilişkisinde geçmişten günümüze süregelen tartışmaların detaylarına girmeyeceğiz. Ancak, bu konuda sıkça tartışılan konulardan bahsetmenin bile hukuk ile ahlâk arasında var olan derin ilişkinin varlığına işaret ettiğine dikkat çekmek isteriz. Örneğin, hukukun gelişimi meselesi ele alındığında, baskın görüş hukukun gelişiminin ahlâk kurallarından etkilendiği yönündedir (Hart, 2000: 13).

Benzer bir tartışma da hukuk kurallarının ahlâka göndermeler yapıp yapmaması konusunda ortaya çıkmaktadır. Özellikle Anglo-Sakson sistemlerde bu tür göndermelerin sıkça yapıldığı bilinmektedir. Bu tür tartışmalar *hukuki ahlâkçılık (legal moralism)* gibi akımların ortaya çıkmasına neden olmuştur (Hart, 2000: 17).

Elbette ahlâk ve hukukun içerik, nitelik ve yürürlük gibi alanlarda bir takım farklılıkları mevcuttur. Ancak bu durum, birinin diğerini yok sayması olarak anlaşılmamalıdır. Aksine, birer değer olarak her iki kurumun varlığı için, ahlâk - hukuk ayrımı bir yerde de zorunludur. Bundan dolayı, ne pozitivistin insanı sadece kendi dışındaki katı kurallara uymak zorunda olan bir varlık olarak algılaması doğrudur; ne de Ortaçağ skolastisizminin ahlâk adına insanı tamamen subjektif dünyaya bağlı kılması doğrudur. İnsan hem subjektif bir varlıktır, hem de kendi dışında oluşturulmuş birtakım kurallara uymak zorundadır.

Ahlâk ve hukuk arasındaki benzerlik ve farklılıkları da kısaca ele almakta yarar bulunmaktadır. Ahlâk ve hukuk arasında başlıca farklılık ve benzerlikler şunlardır (Aktan, 1999: 17):

- Hukuk kuralları, insanların davranış ve eylemlerini düzenler ve bazı sınırlamalar getirir. Hukuk kurallarının yaptırımını söz konusudur. Ahlâk

kuralları da insan davranış ve eylemlerini sınırlandırır, ancak hukuk kurallarından farklı olarak ahlâk kurallarının yaptırımı yoktur. Yaptırımı olsa dahi genellikle yazılı normlara bağlanmamıştır.

- Hukuk kuralları yazılıdır. Oysa ahlâk kuralları çoğunlukla yazılı olmayan normlardır. Bu ayrımın günümüz açısından giderek ortadan kalktığını görmekteyiz. Zira günümüzde çeşitli meslekler için ahlak kuralları (etik kodları-code of ethics) giderek yazılı hale gelmektedir.
- Hukuk kuralları dışa yöneliktir. Daha açık bir ifadeyle, hukuk kurallarının amacı, insan eylem ve davranışları sonucunda başka insanların zarar görmesini engellemektir. Ahlâk kuralları ise daha ziyade içe yöneliktir. Ahlâk kurallarında kişilerin ya da organizasyonların kendi kendilerini kontrol etmeleri ve ahlâki olmayan davranışlarını sınırlandırmaları geçerlidir.
- Hukuk kuralları devlet tarafından oluşturulur. Ahlâk kuralları ise devletin yanı sıra diğer organizasyonlar tarafından da oluşturulabilir. Örneğin, siyasal ahlâka ilişkin kurallar ve normlar devlet tarafından oluşturulur. Buna karşın, mesleki ahlâk kuralları devlet tarafından oluşturulabileceği gibi bağımsız sivil toplum kuruluşları ve özel organizasyonlar tarafından da oluşturulabilir.
- Hukuk, “resmi ahlâk kuralları”dır. Ahlâk ise hukuk kurallarından farklı olarak genellikle gayri resmi kurallardır. Örneğin, vergi kanunları vergi kaçakçılığını gayri ahlâki bir davranış olarak kabul etmekle kalmaz, aynı zamanda yaptırımlar (hürriyeti bağlayıcı cezalar ve mali nitelikli cezalar gibi) öngörür. Ahlâk ise vergi kaçakçılığının sadece yanlış bir davranış olduğunu belirtir. Yani, hukuk resmi; ahlâk ise gayri resmi kurallar bütünüdür.

Ahlâk ile hukuk arasındaki ilişkiyi ortaya koymak açısından, Ensari vd. (2007) tarafından Türkiye genelinde yapılan Etik Algılar Araştırması’nda elde edilen bulgulara değinmekte yarar vardır.

Tablo : 1
En Beğenilen / Tasvip Edilen Ahlâki Söylemler

Ahlâk olmayan yerde kanun bir şey yapamaz	%52,7
Bir ülkede namuslular da namussuzlar kadar cesur olmadıkça, o ülke kurtulamaz	%30,6
Dün dündür, bugün bugündür	%7,0
Başarıya giden her yol mubahtır	%4,6
Kendim için bir şey istiyorsam namerdim	%3,4
Benim memurum işini bilir	%1,0
Anayasa bir kere delinmekle bir şey olmaz	%0,7
Toplam	%100,0

Kaynak: ENSARİ, Mehmet Sıdk; YILMAZ, Cengiz; ERDİL, T. Sabri ve ALPKAN, Lütfihak (2007), *Etik Algılar Araştırması*, Odak Araştırma ve Danışmanlık, İstanbul, s. 22.

Tablo : 1’de görüldüğü gibi, hukuk ile ahlâk arasındaki güçlü ilişkiyi belirtmek açısından, ampirik bulgular teorik bilgileri doğrular niteliktedir. Tablonun ilk iki ifadesine katılma sıklığı, %83,3’tür. Bireylerin büyük bir çoğunluğunun ahlâki normlara verdiği önemi göstermesi bakımından bu bulgular son derece önemlidir. Sonuç olarak, hukuk kurallarının işlerlik kazanması, toplumun ahlâki yapısına bağlıdır. Bir başka ifade ile, her bireyin başına bir polis, müfettiş veya mali denetmen tahsis etmek imkansızdır.

B) Ahlâk - İktisat İlişkisi

İktisat ilmi ile ahlâk ilminin pek az ortak özelliği olduğu yaygın bir görüştür. Bu görüşün temel dayanağı, iktisadın olan ile ahlâkın ise olması gereken ile ilgilendiğidir. Oysa modern iktisadın doğuşunda iktisat ile ahlâk arasındaki yakınlık, durumun hiç de sanıldığı gibi olmadığını göstermektedir. İktisat ve ahlâk arasında oldukça eskiye dayalı ve çok yönlü bir ilişki mevcuttur. A. Sen (1990), modern iktisadın mühendislik ve ahlâk ilişkili iki temel çıkış noktasının olduğunu ve bu iki geleneğin, Aristo’ya kadar götürülebileceğini ifade etmektedir.

Aynı şekilde modern iktisadın kurucusu sayılan Adam Smith (1723-1790), gerçekte bir ahlâk filozofudur. İktisat biliminin başlangıcı sayılan Milletlerin Zenginliği (An Inquiry into the Nature and Causes of the Wealth of Nations, 1776) adlı kitabını yazmadan önce, Ahlâki Duyguların Teorisi (The Theory of Moral Sentiments, 1759) adlı kitabını yazmış, Glasgow Üniversitesi’nde de uzun yıllar ahlâk felsefesi dersleri vermiştir. A. Smith bu eserinde, iktisadın ahlâki duygulardan soyutlanmasının mümkün olmadığını vurgu yapmıştır (Vanberg, 1998: 247, Kazgan, 2004: 5-6).

İktisat bilimine hâkim olan *homo economicus* tipolojisi, insanı kıtlık karşısında rasyonel seçimler ortaya koyan ve piyasa mekanizması içinde toplumsal düzenin kurulması yönünde davranan bir varlık olarak kurgulamıştır. Bu kurgu içinde ekonomik çıkarlarını maksimize etmeye çalışan insan, zamanla ahlâki değerlerden de uzaklaşır olmuştur. Ancak göz ardı edilen bir husus vardır. İnsan hem bir birey, hem de toplumsal bir varlıktır. İnsanı toplumdan ayrı düşünmek mümkün değildir (Kızılkaya, 2002: 73). Kaldı ki, insanın mutluluğu sadece kişisel çıkar güdüsü ile açıklanabilir faktörlerin bileşiminden ibaret değildir. Hatta üretim artışının toplumları daha mutlu kıldığını iddia etmek de doğru değildir. Yapılan ampirik araştırmalarda çeşitli ülkelerdeki mutluluk düzeylerinin milli gelirdeki artışlarla aynı oranda olmadığı görülmektedir. Örneğin, ABD’de 1946 ile 1992 arasında kişi başına düşen milli gelir 11.000 dolardan 27.000 dolara çıkarken, ortalama mutluluk seviyesinin değişmediği görülmüştür (Frey ve Stutzer, 2002: 428). Bu alandaki temel bulgulardan birisi, bireysel mutluluğun mutlak gelirin değil, göreceli gelirin bir fonksiyonu olduğudur (Ö. Demir, 2003: 6).

İktisadî ahlâk ile iç içe bir disiplin olarak vurgulayanlardan birisi de Max Weber'dir. Weber, kapitalizm öncesi dönemde Protestanlığın iktisat ile ahlâk arasındaki ilişkiyi kuran ve geliştiren yönlerine dikkat çekmiştir. Protestan ahlâkı ve iktisat bilimi ilişkisini eserlerinde açıkça işleyen Weber, seri üretim tekniklerinin kullanılmasına başlaması ile iktisadın ahlâki normlardan uzaklaşmaya başladığına dikkat çekmektedir (Ülgener, 1981: 202). Weber, Protestan iktisat ahlâkı ile kapitalist iktisat zihniyeti arasında bir korelasyon kurmuş ve döneminin faydacılığa dönük yaklaşımlarının aksine, paranın değil ahlâklı olmanın kredibilitate sağlayacağına vurgu yapmıştır (Torun, 2002: 94).

1950 ve 1960'lı yıllarda özellikle Neo-Klasik iktisatçıların teorilerinde ahlâki kaygılar iktisattan dışlanmaya başlamıştır. Bunu yapmakla iktisat doğa bilimleri arasına sokulmaya çalışılmış, bunun sonucu olarak da iktisat ahlâki değerlerden arındırılmıştır (Kazgan, 2004: 3-4).

Bütün bu gelişmeler, iktisat biliminin sosyal bilimlerin önemli bir sahası olduğu gerçeğini ortadan kaldırmaya yetmemiştir. Sosyal bilimlerin her alanı gibi iktisat da önemli ölçüde ahlâki normlar içermek zorundadır. Bu durum, güdülen toplumsal gayelerin de bir gereğidir. Ahlâk ilkelerinin neler olduğu düşünüldüğünde akla ilk gelen tipik örnekler yardımıyla bu ilişki daha belirginleşecektir. Yalan söylememek, dürüst olmak, başkalarını dolandırmamak, verdiği sözde durmak, başkalarının haklarına ve mülkiyetine saygı göstermek gibi ahlâki ilkelerin iktisatla ilgilerinin olmadığını iddia etmek mümkün değildir. O halde, her teorik veya uygulamalı bilim gibi iktisadın da kendi ahlâki normları vardır. Bu bağlamda iktisat ahlâkını, çalışma hayatını ve üretim-tüketim dinamiklerini, kısaca her türlü ekonomik olayı disipline eden, ahlâki normlar geliştiren ve iktisaden nasıl hareket edilmesi gerektiğini belirleyen normlar bütünü olarak tarif etmek mümkündür.

İktisadın ahlâki normlardan uzaklaşmasına, 20. yüzyılın ortalarında en ciddi tepkilerden birisi, ünlü filozof F.A. Hayek'ten gelmiştir. “*Bilgi bilinci ve birikimi bir ahlâk ortaya çıkarır, ahlâk bir hukuk ortaya koyar, hukuk bir siyaset geliştirir, iktisat ise bu siyaset tarafından belirlenir*” (Hayek, 1999: 125). İktisat ile ahlâk arasındaki ilişkiyi ortaya koymanın belki de en kestirme yolu bu cümle ile ifade edilmiştir.

Prof. Dr. Asaf Savaş Akat'ın sözleri ise iktisattaki bu bozulmadan duyulan rahatsızlığa dikkat çekmektedir. “*Ekonomik faaliyetlerin içinde gerçekleştiği insani-toplumsal çerçeveyi önemseyen iktisatçı sayısı son yıllarda hızla artıyor. Bence iktisat teorisi özüne geri dönüyor. Unutmayalım ki mesleğin kuruluş döneminde zaten bu yaklaşım hâkimdi*” (Akat, 2006: 13).

İktisat ahlâkı veya iktisat etiği olarak kabul edilen bu bilimsel disiplin, sosyal ahlâkın bir alt disiplini olarak kabul edilmektedir ve iyi bir hayatın ahlâki ilkelerini verimlilik artırımı ve değer yükseltme gibi iktisadi eylemin talepleriyle birleştirmeye çalışmaktadır. Bugün sırf kendi amaçları doğrultusunda ilerleyen bir ekonomik büyümenin sonucu olarak ortaya çıkan negatif dışsallıkları önlemek üzere adil, barışçı

ve diğer insanların yaşamlarını dikkate alan bir ekonomik düzen için yeni modeller talep edenlerin eleştirel sesleri giderek yükselmektedir. Bu bağlamda, bireylerden kendi çıkarlarının ötesinde, (en üst düzeyde kâr ve kazançta ulaşma amacının ötesinde) genel toplumsal yaşamı göz önüne almaları ve ekonomik davranışının özeleştirisini yaparak düşünceleri talep edilmektedir. (Pieper, 1999: 91).

Pieper (1999)'in ifadesiyle iktisat ahlâkına yönelik yasayı kısaca; “Öyle bir davranış göster ki, iktisadi tutumun ekonominin çifte görevine uygun olsun; hem insanlara ihtiyaç duydukları malları en ekonomik yoldan sağla, hem de insan pratiğinin ve kendini gerçekleştirmenin temel alanı oluşabilsin (s. 91).” şeklinde formüle etmek mümkündür.

Günümüzde bireysel çıkar, kâr maksimizasyonu ve bireysel refah teorileri giderek yerini sosyal refah teorilerine bırakmaya başlamıştır. Çevre sorunlarının artan bir şekilde hissedilmeye başlaması bu trendi hızlandırmıştır. Böylece, mal ve hizmet üretiminde çevresel değerleri önemseyen ve sosyal refahın artmasını sağlayabilecek teknik ve yöntemler, uluslararası birçok örgüt tarafından da desteklenmektedir. Bu gelişmeler iktisat ile ahlâk ilişkisini güçlendirici niteliktedir (Azqueta ve Delacamara, 2006: 524).

Giderek artan bir önemle üzerinde durulan iktisat ahlâkı içinde çeşitli alt disiplinler de oluşmuştur. Bunları ana başlıklar halinde sıralayacak olursak;

- Ekonomik ve ahlâki değer kuramları,
- Ekonomik iktidar ve gücün sınırlandırılma imkânları,
- Ekonomik ve ahlâki mal üretme öğretisi,
- Serbest piyasa ekonomisi içinde ahlâki yükümlülükler,
- Ekonomik ve ahlâki yetkinlik,
- Üretim ve çevre ahlâkı,
- İş ahlâkı,
- İşletmelerde etik kodlar vb. gibi iktisat bilimi içinde birçok alt disiplinin oluştuğu görülmektedir.

Bu noktada ahlâkın iktisat bilimi ve piyasa üzerindeki etkilerinin neler olabileceği sorusu akla gelmektedir. Bu etkileri aşağıdaki gibi özetlemek mümkündür (Ö. Demir, 2003: 193-225):

- Ahlâk, işlem maliyetlerini düşürür,
- Ahlâk, bilgi maliyetlerini düşürür,
- Ahlâk, piyasada gayri meşru güç kullanımını azaltır,
- Ahlâk, bireyler arasındaki çatışmaları azaltır,
- Ahlâk, piyasanın geleneksel ilişkilerinin düzene sokulmasını sağlar,
- Ahlâk, davranışlara tahmin edilebilirlik ve nesiller arası ilişkilere istikrar kazandırır,

- Ahlâk, bölüşümü etkinleştirir,
- Ahlâk, üretim ve tasarrufu özendirerek refah artışına katkıda bulunur.

II) VERGİ AHLÂKI

Antik çağlardan beri, vergilemede hâsılatı, kapasiteyi ve mükelleflerin vergi gayretini arttırmaya yönelik çabalar hep var olmuştur. Bu çabalar genellikle yasal düzenlemeler ve mükellefleri hukuki cebir ile zorlayıcı şekilde süregelmiştir. Mükelleflerin vergiler karşısındaki tutum ve davranışlarını olumlu yönde teşvik etmek amacıyla da çeşitli düzenlemeler yapılmaya çalışılmıştır. Örneğin, vergi afları ve vergi kaçırınların ifşa edilmesi gibi çeşitli yasal düzenlemeler ile vergiler karşısında olumsuz tutum ve davranış sergileyen mükellefler sistem içine çekilmeye veya olumsuz tutumları kırılmaya çalışılmıştır.

Vergileme literatüründe son yıllarda üzerinde ilgiyle durulan bir soru vardır. “İnsanlar niçin vergi öderler?” Bu sorunun sorulma nedeni, vergilerin sadece yasal zora dayalı olarak ödendiği düşüncesinin mükelleflerin tutum ve davranışlarını açıklamakta yetersiz kalmasıdır. Zira, vergi denetimleri bu zorlamayı sağlayacak yeterlilikte olmamasına rağmen birçok insan düzenli olarak vergilerini ödemektedir. İnsanların vergi ödemelerini sağlayan başkaca faktörlerin de olduğu artık genel kabul görmüş bir yaklaşımdır. Yakalanma riski olmamasına rağmen insanların gönüllü bir şekilde vergilerini ödemelerini, diğer bir ifade ile vergiye gönüllü uyumlarını açıklayan en önemli husus, vergiye karşı “içsel motivasyon” olarak ifade edilen “vergi ahlâkı”dır.

İçsel motivasyon (intrinsic motivation), dışardan herhangi bir zorlama ve baskı unsuru olmaksızın vergiyi gönüllü olarak ödemeye işaret etmektedir (Aktan, 2006; 126). İnsanların vergilerini gönüllü olarak ödemeleri (tax compliance) şeklinde neticelenen bu motivasyon, sahip olunan bir takım değerler nedeniyle oluşmaktadır. Bu değerlerin başında bireyin sahip olduğu vergi ahlâkı gelmektedir. Bu yönüyle vergi ahlâkı, mükelleflerin vergiye karşı tutum ve davranışlarını etkileyen en önemli faktörlerden birisidir (Turhan, 1993: 199).

Vergi ahlâkı, vergiye ilişkin görev ve sorumlulukların zamanında ve eksiksiz olarak yerine getirilmesi olarak tanımlanmaktadır (Schmölders, 1976: 111). Başka bir ifade ile vergi kaçakçılığı ve vergi cezaları karşısında takınılan tavidir (Turhan, 1993: 199). Vergi ahlâkı, vatandaşların mükellef olarak devletle aralarındaki ilişkiyi belirleyen davranış normları olarak da tanımlanmaktadır (Song ve Yarbrough 1978: 444).

Vergi ahlâkı bir bakıma genel kültür seviyesinin bir fonksiyonudur. Kültür seviyesi iktisadi seviyeye paralel bir seyir izlemektedir. Bu itibarla, iktisadi olarak gelişmiş ülkelerdeki vergi ahlâkı, gelişmemiş ülkelere göre daha ileri düzeydedir (Nadaroğlu, 1998: 278).

Kanunen ödenmesi gereken vergi borcunun tam olarak ve zamanında ödenmesi, vergi ahlâkının tam olduğunu gösterir. Vergi ahlâkı, ödenen ile ödenmesi gereken vergi ilişkisine dayanmaktadır. Bu ilişki teoride “vergi dürüstlüğü standardı” olarak ifade edilmektedir. Vergi dürüstlüğü standardı, oransal bir ilişkiye dayanmaktadır ve ödenen verginin ödenmesi gereken vergiye bölünmesiyle elde edilmektedir (Şenyüz, 1995: 33).

Ülkemizde vergi kaçakçılığı, vergi psikolojisi ve vergi uyumu ile ilgili olarak yapılan ampirik çalışmalar sınırlı sayıdadır ve bu alanın tam olarak geliştiğini söylemek zordur. Ancak, vergi ahlâkı üzerine yapılan çalışmalar yok denecek kadar azdır. Uluslararası literatürde son yıllarda bu konuya ilginin arttığını görmek mümkündür. Özellikle Benno Torgler’in 2003 yılında tamamladığı doktora tezi ve bu tezden üretilmiş çok sayıda yayın, konuya farklı bir boyut kazandırmış ve vergi ahlâkının öneminin anlaşılmasına ciddi katkılar sağlamıştır.

Vergi ahlâkını değişik boyutlarıyla incelemek mümkündür. Bunlardan en önemlileri bireysel olarak mükelleflerin vergi ahlâkı, toplumun genel olarak vergi ahlâkı ve vergileme işiyle görevli olanlar ile vergi koyanların ahlâkı olarak ifade edilebilecek olan vergileme ahlâkıdır.

A) Mükellefin Vergi Ahlâkı

Genel ahlâkı bireysel ve toplumsal olarak ayrı ayrı ele almak nasıl mümkün ise, vergi ahlâkını da aynı şekilde irdelemek mümkündür. Vergi ile ilgili yükümlülüklerin bireysel anlamda tam ve eksiksiz olarak yerine getirilmesi, söz konusu vergi ile yükümlü kişinin vergi ahlâk düzeyini göstermektedir. Bireysel olarak vergi mükellefinin tutum ve davranışlarını belirlemek ve vergi ahlâkını ölçmek, toplumsal bazda ölçümlere ve değerlendirmelere göre çok daha kolaydır. Bu nedenle, toplumun çeşitli konulardaki analizi yapılırken genellikle bireysel ölçümlerin toplamından elde edilen ortalamalarla toplumsal genellemeler yapılmaktadır.

Vergi mükellefinin davranışlarını ciddi şekilde ele alan ilk bilim adamı Alman maliyeci Günter Schmolders’tir. Schmolders’in 1950’li yıllarda başlayıp 1970’li yılların sonuna kadar devam eden çeşitli çalışmaları, bu alanda yapılan ilk ampirik çalışmalar olarak kabul edilmektedir. Bu çalışmaların birçoğu İTİA Maliye Enstitüsü Konferansları bünyesinde Türkçe’ye çevrilmek suretiyle, Türk maliyecilerin de bu konulara ilgi göstermeleri yönünde önemli katkılar sağlamıştır. Ancak Schmolders çalışmalarında, mükellefin bireysel olarak vergi karşısındaki davranışları ile ilgili formel bir model geliştirememiştir.

Vergi mükellefinin davranışını formel bir model içinde ele alan ilk çalışma Allingham ve Sandmo (1972) tarafından yapılmıştır. *Beklenen fayda modeli (expected utility model)* veya *caydırma modeli (deterrence model)* olarak bilinen modelin dayandığı temel varsayımlar, yakalanma ve cezalandırılma riskinin büyüklüğü ile korku gibi psikolojik faktörlerin vergi kaçakçılığı davranışı ile ilişkisine

dayanmaktadır. Model, vergi kaçakçılığı şeklinde ortaya çıkan mükellef davranışı ile yakalanma riski arasında yakın bir ilişki olduğunu varsaymaktadır (Allingham ve Sandmo, 1972: 324).

Allingham ve Sandmo Modeli kısaca özetlenecek olursa, bireyin vergi beyanı kararı belirsizlik altında alınan bir karardır. Gelirinin tamamını beyan etmeyen vergi mükellefi, hemen cezai müeyyideyle karşılaşmaz. Gelir beyanı ile ilgili olarak, karar vermesi için bireyin önünde iki farklı seçenek bulunmaktadır. Bunlardan birincisi bireyin gelirinin tamamını beyan etmesidir. İkinci seçenek ise gelirini hiç beyan etmemesi veya daha az bir kısmını beyan etmesidir. Mükellef birinci yolu seçerse herhangi bir cezai müeyyideye uğramayacak ancak gelirinde kısmi bir azalma olacaktır. İkinci seçeneği tercih eden mükellefin gelir açısından durumu, vergi birimleri tarafından denetlenip denetlenmemesine bağlı olacaktır. Eğer mükellef denetlenirse, vergi cezası ve gecikme zammı gibi müeyyidelerle karşılaşacağı için, gelirinin tamamını beyan etmesi durumunda uğrayacağı gelir kaybından daha fazlasına katlanmak durumunda kalacaktır. Ancak yakalanmazsa gelir bakımından birinci seçenekten daha iyi durumda olacaktır. Şüphesiz mükellefin bu durumunu belirleyen en önemli husus yakalanma riskinin ve ceza miktarının büyüklüğüdür (Allingham ve Sandmo, 1972: 325-338). Eğer ceza miktarı reel faiz oranlarının veya piyasa normal kâr hadlerinin altında ise, mükellef eksik beyanda bulunmayı tercih edebilecektir. Görüldüğü gibi mükellefin herhangi bir stratejiyi tercih etmesi basit bir iş olmayıp, önemli sonuçlar doğurabilecektir.

Allingham ve Sandmo Modeli, ekonomik yaklaşımla ele alınmış bir modeldir. Bireyin vereceği kararda ekonomik faktörler mutlaka önemlidir. Ancak bireyin vergi karşısında takınacağı tutum ve göstereceği davranışları sırf ekonomik kaygılara bağlamak, tutum ve davranışları açıklamak açısından yeterli değildir. Zira, daha sonraki yıllarda Graetz ve Wilde (1985); Alm, McClelland ve Schulze (1992); Frey ve Feld (2002); Torgler (2003a ve 2003b) ve daha birçok bilim adamı tarafından yapılan çalışmalar, mükellefin vergi karşısında gösterdiği davranışın Allingham ve Sandmo Modeli ile açıklanmasının yeterli olmayacağını ortaya koymuştur.

Bu çalışmalarda, Allingham ve Sandmo Modeli'nin vergi kaçakçılığı olayının ancak çok az bir kısmını açıklayabileceği ortaya konmuştur. Şöyle ki, karşılaştırmalı incelemelerde birçok ülkede vergi cezalarının caydırıcılığının göreceli olarak düşük olmasına rağmen, vergiye uyumun bir hayli yüksek olduğu tespit edilmiştir. Aynı şekilde, bazı ülkelerde vergi cezalarının bir hayli yüksek olmasına rağmen vergiye uyumun düşük olduğu gözlenmiştir. Yapılan ampirik çalışmalarda, beklenen fayda modelinin öngördüğünden çok daha yüksek düzeyde gelir beyanında bulunduğu, veya öngörülenin altında beyanların gerçekleştiği tespit edilmiştir (Torgler, 2002: 660-682 ve Alm, 1998: 23-27).

O halde bireyin vergi karşısında takınacağı tavır ve göstereceği davranış biçimlerini belirleyen çok daha önemli faktörler bulunmaktadır. Esasen vergi uyumu,

çözülme bekleyen bir bulmaca gibi maliye bilim insanlarının önünde durmaktadır. Elffers (2000)'in belirttiği gibi, “*vergi kaçakçılığını açıklamak üzere bu güne kadar ortaya konan tablo görünüşten ibarettir (s.185).*”

Bütün vergi mükelleflerini ahlâksız bir şekilde kârlarını maksimize etmeye çalışan bireyler olarak kabul etmek doğru değildir. Vergi kaçırıcı veya kaçırma eğilimi içinde olan bireylerin varlığı doğrudur. Ancak bunun yanı sıra, vergisini gönüllü bir şekilde ödeyen mükellefler de azımsanmayacak sayıdadır. Ayrıca, Allingham ve Sandmo Modeli'nde çizilen mükellef profilinde, mükelleflerin vergi kaçırma kararlarını alırken vergilerle ilgili detaylı bilgilere sahip oldukları varsayılmaktadır. Oysa birçok mükellef vergi konusunda ve vergi kaçırma yolları konusunda yeterli bilgiye sahip değildir. Dolayısıyla mükellefin vergi kaçırıp kaçırılmama konusunda bu denli rasyonel davranması mümkün değildir (Torgler, 2003b: 6).

Vergi uyumu konusundaki bulmacanın çözümüne yardımcı olabilecek en önemli faktör, bireyin içsel motivasyonu anlamına gelen, vergi ahlâkıdır. Bununla beraber, vergi uyumu modeline ahlâki ve sosyal dinamiklerin eklenmesi henüz çok yenidir ve yeterince gelişmemiş bir alandır (Andreoni vd., 1998: 852). Vergi ahlâkını bağımsız değişken olarak ele alan çalışmalar vergi uyumu literatürü içinde henüz yeni sayılır. Dolayısıyla bu alanda daha çok çalışmanın yapılmasına ihtiyaç vardır. Bununla beraber, son yıllarda vergi ahlâki alanına ilginin arttığını gözlemlemek mümkündür. Ancak konunun somut bir şekilde ortaya konması için, daha çok sayıda ampirik çalışma ile bireylerin vergi ahlâkını belirleyen faktörler somut bir şekilde tespit edilmeye çalışılmalıdır.

Bireysel olarak vergi mükellefinin vergisel yükümlülüklerine içsel uyumu ve bu yükümlülükleri yasaların öngördüğü şekilde yerine getirmek anlamına gelen vergi ahlâkı, bir vergi sisteminden beklenen başarıya ulaşılması bakımından çok önemlidir. Vergi sistemi, devlet (vergi yasalarını koyan ve uygulayan birim) ve vergi mükelleflerinden oluşan ikili bir yapıya sahiptir. Vergi kanunları ne kadar istenilen düzeyde olursa olsun, uygulayıcılar vergi kanunlarını ne kadar iyi uygularsa uygulansın; eğer bireyin vergi ahlâkı düşük seviyede ise sürekli vergi kaçırma yolları arayacaktır. Sistem içerisinde bu şekilde hareket eden mükelleflerin diğer mükelleflerin vergi ahlâkını da olumsuz yönde etkileyeceği bir gerçektir. O halde, bir vergi sisteminden beklenen başarı, vergi ahlâk düzeyi yüksek mükelleflerin sayıları ile doğru orantılıdır. Aynı şekilde vergi ahlâkı düşük mükellef sayısı arttıkça, vergilemeden beklenen hedeflere ulaşma şansı azalmaktadır.

B) Toplumun Vergi Ahlâkı

Ahlâk, insanın sadece kendisine karşı görevlerini ve sorumluluklarını belirlemekle kalmamaktadır. İnsana çeşitli bakımlardan davranışlarının ilkelerini önermekte ve buna uygun davranmasını buyurmaktadır. Böylece ahlâk ilkeleri ve

kuralları bizzat insanın kendi görev ve sorumluluklarını düzenleme yanında, diğer insanlarla ilişkilerinde de ölçü olmaktadır. Diğer bir ifadeyle ahlâk çift yönlü bir düzenlemeyi öngörmektedir (Kılıçoğlu, 1988: 137). Dolayısıyla ahlâk bireyi ilgilendirdiği kadar toplumu da aynı ölçüde ilgilendirmektedir.

Vergi ahlâkı açısından bakıldığında, vergi mükelleflerinin bireysel olarak ahlâk toplamları, toplumun vergi ahlâkını oluşturmaktadır. Vergi karşısında mükellef davranışlarını belirleyen en önemli faktörlerden birisi toplumsal baskıdır. İnsan içinde yaşadığı toplumdan etkilenen bir varlıktır. Eğer bir toplumda vergi ahlâkı yüksek düzeyde ise, bu durum bireyler üzerinde de pozitif bir baskı oluşturacaktır. Böylece toplumun vergi ahlâkı, vergi karşısında gösterilen olumsuz davranışlar açısından bireyler üzerinde caydırıcı bir etkiye sahip olacaktır.

Bayraklı vd. (2004) tarafından yapılan anket çalışmasında mükelleflerin büyük bir çoğunluğu, “*vergi kaçırırsam ve bunu yakın çevrem öğrense çok utanırım*” şeklindeki ifadeye katıldıklarını ifade etmektedirler (s. 223). Bu, vergi kaçakçılığının azaltılması yönünde toplumsal ve ailevi baskının anlamlı sonuçlar doğurabileceği anlamına gelmektedir. Aileler çocuklarının toplumda vergi bakımından ahlâksız biri olarak tanınmasını ne kadar az isterlerse, ülkede vergi ahlâkı o kadar yükselecektir.

Toplumun oluşturan çeşitli değerler bulunmaktadır. Bu değerlerin her toplumda aynı olması beklenemez. Etnik, coğrafi, kültürel, ekonomik ve sosyal yapı gibi birçok faktör, birbirinden farklı yapıda toplumların oluşmasına sebep olmuştur. Bu farklılık, vergi ahlâkı açısından da söz konusudur. Her toplumun vergiye bakışı aynı değildir. Aynı ekonomik yapı ve düzeyde olmalarına rağmen çeşitli toplumların sahip oldukları kültür birikimi nedeniyle vergi ahlâkının farklılaşabildiği görülebilmektedir. Hatta aynı ülkenin değişik bölgelerinde dahi vergi ahlâk düzeyi değişebilmektedir (Bkz. Alm ve Torgler, 2006: 225).

Yapılan değerlendirmelerde özellikle Anglo-Sakson ülkeler ve İskandinav (Nordik) ülkelerinde verginin oldukça anlayışla karşılandığı, buna karşın Fransız ve İspanyolların vergiye karşı genellikle olumsuz bir tutum ve davranış içinde oldukları dile getirilmektedir (Reynoud, 1955: 10, Nadaroğlu, 1998: 289 ve Şenyüz, 1995: 45). Vergi ahlâkının toplumsal yönünü belirtmek açısından önemli bir örnek olarak kabul edilebilecek bu duruma, toplumların mensup oldukları din, yaşadıkları coğrafya, tarih, ekonomik ve siyasal sistem gibi birçok faktörü de eklemek mümkündür.

Vergi ahlâkının genel ahlâk ile karıştırılmaması gerekir. Vergi ahlâkı genel ahlâktan farklıdır ve genel ahlâkı çok daha geriden takip etmektedir. Şöyle ki, vergi yasalarına aykırı davranışlar bazı toplumlarda bir çeşit toplumsal kabiliyet olarak dahi kabul edilebilmektedir (Turhan, 1993: 199). Almanya’da Schmölders tarafından yapılan bir ankete katılanların %43’ünün vergi suçlusunu “kurnaz bir iş adamı” ile eşleştirmesi bunun en belirgin örneğidir (Schmölders, 1976: 108).

Keza, ülkemizde yapılan ampirik çalışmalarda da aynı tür bulgulara rastlamak mümkündür. Muter vd. (1993) tarafından yapılan araştırmaya katılanların %28'i; Gerçek ve Yüce (1998) tarafından yapılan çalışmada, %45'i; Demir (1999) tarafından yapılan çalışmada, %40'ı; Bayraklı vd. (2004) tarafından yapılan çalışmada, %40'ı; Çiçek (2006) tarafından yapılan çalışmada, %28'i vergi kaçıranlara sempatiyle baktıklarını belirtmişlerdir. Bu tablo ülkemiz açısından oldukça düşündürücüdür. Başkalarının vergi kaçırmasına sempatiyle bakmak, büyük ölçüde kendi davranışını meşru saymak anlamına geleceği için, ampirik sonuçlar, toplumsal olarak vergi ahlâkı açısından önemli sorunlarımızın olduğuna işaret etmektedir.

C) Vergileme Ahlâkı

Vergi ahlâkını şekillendiren en önemli hususlardan birisi, vatandaşların devleti, siyasal iktidarı ve vergi yönetimini algılama biçimleridir. İnsanlar, diğer birçok sosyal ve ekonomik konuda ahlâklı davranmalarına rağmen devlete, siyasal iktidara, vergi yönetimine veya benzeri merkezi birimlere karşı olumsuz bir tutum taşıyorlarsa, vergiler açısından ahlâklı davranışlar içinde olmayabilirler. Bu nedenle, ülkede vergi ahlâkının tesis edilmesi için öncelikle vatandaşlara devletin ve kurumlarının iyi anlatılması ve içsel kabulünün sağlanması gerekmektedir.

Vergi ödemek bir vatandaşlık görevidir ve bu görev anayasalarla belirlenmektedir. Anayasalarla teminat altına alınan bir diğer önemli husus ise, vergilerin adaletli ve dengeli dağılımının sağlanmasıdır. Örneğin 1982 Anayasası'nın vergi ödevini düzenleyen 73. Maddesi, "*Herkes, kamu giderlerini karşılamak üzere, malî gücüne göre, vergi ödemekle yükümlüdür*" ifadesinin hemen ardından "*Vergi yükünün adaletli ve dengeli dağılımı, maliye politikasının sosyal amacıdır*" ifadesine yer vererek, devletin vergi ahlâkını tesis etme iradesini ve bunun için kendisine düşen görevi açıkça belirtmiştir. Vergi adaletinin sağlanmasının devletin en önemli görevlerinden birisi olduğunun vatandaşlar tarafından anayasal düzeyde görülmesi, ülkedeki toplam vergi ahlâkı açısından oldukça önemlidir.

Vergileme ahlâkı olarak ifade edilebilecek bu durum, Adolph Wagner tarafından belirtilen vergileme ilkeleri içerisinde ahlâki ilkeler olarak yer almıştır. Wagner'e göre vergi yükünün mükelleflere adaletli ve dengeli dağıtılması devletin ahlâki bir görevidir. Vergilemede ahlâkîlik ilkesi, genellik ve eşitlik ilkelerinin de bir sonucudur. Wagner'e göre, vergilemede yatay ve dikey adaletin sağlanması, ancak vergilemede ahlâki ilkelere uyulması ile mümkün olacaktır (Eker, 1996: 144).

Verginin gerekliliğine inanmayan insan yok denecek kadar azdır. Zira vergi, devlet çatısı altında yaşamının bir gereğidir. Ancak, vergi oranları, vergi adaleti, vergi ödeme zamanı gibi birçok konuda vatandaşlar arasında ortak bir kabulün olduğunu söylemek oldukça güçtür. Bu güne kadar süregelen optimal vergileme çabaları da bu durumu doğrular niteliktedir. "*Hatta, vergilemenin ne çok-ne az olacak şekilde bir*

optimal yaklaşımla yapılması meselesi, gelecek bin yılın da en önemli hususlarından birisi olarak gösterilmektedir. Zira vergilemeden beklenen başarı, öncelikle vergileme ahlâkına bağlıdır.” (Stainer vd., 1997: 218).

Vergi yönetiminin vergilemede adaleti sağlama işlevi, öncelikle ahlâki bir görevdir. Vergi kaçırınların ortaya çıkarılıp cezalandırılmaması ve vergi ödemeyenlerin sık sık affedilmesi, vergisini ödeyen mükelleflere yapılmış bir haksızlıktır. Böyle bir haksızlık, mükellefler tarafından, *ahlâklı vergi mükelleflerinin cezalandırılması* şeklindeki bir algılanma riskini de beraberinde getirmektedir.

Vatandaşlar vergi yönetiminden, vergi oranlarının aşırı derecede yüksek olmaması, vergi adaletinin sağlanması, vergilerin mükelleflerin ekonomik olarak en uygun döneminde tahsil edilmesi, toplanan vergilerin en uygun yerlere ve maksimum özen gösterilerek harcanması gibi beklentiler içindedirler. Vergi koyanlardan ve uygulayıcılardan beklenen bu davranışların toplamını vergileme ahlâkı olarak tanımlamak mümkündür. Kuşkusuz herkesi tek tek memnun etmek mümkün değildir. Ancak, toplumun büyük bir çoğunluğunun kabul ettiği düzenlemeler ve uygulamalar ile vergileme ahlâkının var olduğunu hissettirmek mümkündür. Bir ülkede toplam vergi ahlâkının yükseltilmesi için öncelikli yapılması gereken şey, devletin üzerine düşen görevleri en iyi şekilde yapmasıdır.

Vergilemenin en önemli gerekçesi kamu harcamalarının finansmanıdır. Yapılan ampirik çalışmalarda vergilere karşı gösterilen olumsuz tepkilerin önemli sebeplerinden birisi olarak kamu harcamalarının algılanma düzeyi ve kamu gelirlerinin etkin kullanımı gösterilmektedir. Vatandaşların kamu harcamalarında savurganlık yapıldığını düşünmeleri, vergiye karşı tutumlarının da olumsuz olmasına yol açabilmektedir. Bayraklı vd. (2004) tarafından Türkiye genelinde yapılan araştırmaya katılan mükelleflerin %76’sı “*Devlet tarafından toplanan vergiler akıllıca kullanılarak bana hizmet olarak geri dönmektedir*” ifadesine katılmadıklarını belirtmiştir. Aynı şekilde Demir (1999)’in yaptığı çalışmada “*Vergi kaçakçılığının yaygınlığının temel nedeni nedir?*” sorusuna verilen cevaplar arasında ilk sırayı % 22,6 ile “*Kamu harcamalarındaki savurganlık*” almaktadır. Gerçek ve Yüce (1998)’nin çalışmasında da bu soruya verilen cevaplar arasında ilk sırayı % 26 ile “*Kamu harcamalarındaki savurganlık*” almaktadır. Çiçek (2006) tarafından elde edilen bulgular da bu çalışmaları doğrular niteliktedir.

Vergi ahlâkının tesisi için öncelikli yapılması gereken şey, vergileme ahlâkının tesis edilmesi ve bunun vatandaşlara doğru bir şekilde hissettirilmesidir. Ülkede kamu otoriteleri ve kamu çalışanlarının yolsuzluk olaylarına karıştığı, alınan vergilerin savurgan bir şekilde ve yeterli özen gösterilmeden harcandığı görüşü yaygın ise, vatandaşların vergiler karşısındaki içsel motivasyonları da azalmaktadır.

Vergi ahlâkının tesisi için öncelikle kamu çalışanlarının yolsuzluklarının minimize edilmesi çabaları ilk olarak Antik Mısır’da başlamış ve günümüze kadar süregelmiştir. Firavunlar, vergi memurlarının yolsuzluk yapmalarına engel olmak için

yüksek maaşlar dâhil, birçok düzenlemeye başvurmuş ve böylece vergilemede daha etkin olmaya çalışmışlardır (Torgler, 2004: 3).

Özellikle geçiş ekonomisi olarak ifade edilen gelişmekte olan ülkelerde vergi kaçakçılığı oranları gelişmiş ülkelere göre oldukça yüksektir (Alm ve Martinez-Vazquez, 2003: 147). Torgler (2004) tarafından yapılan araştırmada bunun nedenleri araştırılmış; devlete güven, bürokrasi kalitesi ve yolsuzluk faktörlerinin gelişmekte olan ülkelerdeki vergi ahlâkına etkisi test edilmiş ve bu faktörlerin vergi ahlâkı üzerinde anlamlı bir şekilde pozitif etkiye sahip olduğu görülmüştür. Diğer bir ifade ile, siyasal ve yasal sisteme güven ile bürokrasi kalitesi arttıkça vergi ahlâkı artmakta; buna karşın yolsuzluk arttıkça, vergi ahlâkı düşmektedir.

Vergileme ahlâkı içerisinde değerlendirilebilecek bir başka husus da vergi idaresinin ve çalışanlarının vergi mükelleflerine karşı göstermiş oldukları tavır ve davranışlardır. Vergi idaresi çalışanları vergilemede mükellefler ile yüz yüze temas sağladıkları için, vergi ahlâkının tesisi açısından oldukça önemli bir yer tutmaktadırlar. Mükellefe karşı tavır ve davranışların olumsuz olması durumunda, vatandaşların vergiye karşı içsel motivasyonları olumsuz bir şekilde etkilenebilmektedir. Maliyenin soğuk yüzü olarak değerlendirilen bu durum, gereksiz formaliteler ve biçimsel yükümlülüklerin fazlalığı, vergi dairesine gelen mükelleflere karşı olumsuz davranışlar, denetim elemanlarının yeterli özeni göstermemeleri vb. şekillerde ortaya çıkabilmektedir. Bu tür tavır ve davranışların mükellefler tarafından hoş karşılanmadığı ve böylece vergi ahlâkını olumsuz yönde etkilediği ülkemizde yapılan ampirik çalışmalarla da ortaya konmuştur.

Çiçek (2006)'in çalışmasına katılanların % 63,3'ü vergi idaresinin kendilerine yaklaşımlarını olumsuz bulduğunu belirtmiştir. Aynı çalışmaya katılanların % 37,4'ü denetim elemanlarının işlerini aksattıkları, müşteri ve çalışanlar yanında kendilerini küçük düşürdüğü vb. şeklinde cevaplar vermişlerdir. Gerçek ve Yüce (1998)'nin çalışmasına katılanların %61,3'ü; Demir (1999)'in çalışmasında ise %58,9'u vergi idaresinin yaklaşımlarını olumsuz bulduklarını ifade etmişlerdir.

Bütün bu çalışmalarda vergi ahlâkı ile vergi idaresinin ve denetim elemanlarının davranışları arasında anlamlı bir ilişkinin olduğu görülmektedir. Özellikle gelişmekte olan ülkelerde yaygın olan devlete ve yasal sisteme güvensizlik, kamu otoriteleri ve çalışanlarının çeşitli yolsuzluklara karışmaları, vergi idaresinin halkla ilişkiler birimlerinin bilimsel ölçülere uygun olmayışı, şeffaflık ve mali saydamlığın tesis edilemeyişi gibi hususların mükelleflerin sahip olması gereken vergi ahlâkı içinde değil, vergileme olayının diğer tarafı olan kamu birimlerinin vergileme ahlâkı içinde değerlendirilmesi daha doğru olacaktır.

SONUÇLAR

Toplumların ekonomik başarısı sadece ilgili alanda gösterilen performansa bağlı değildir. İktisadi kalkınmanın sağlanabilmesi, aynı zamanda, ekonomik faaliyetleri dolaylı olarak etkileyen soyo-kültürel faktörlerin de dikkate alınmasına bağlıdır. Bu bağlamda toplumsal barışı, insanların ve kurumların birbirine güven düzeyini, uzlaşmayı ve toplumu oluşturan öğeler arasındaki iletişimi temsil eden sosyal sermaye, son yıllarda iktisadi bir değer olarak gerek iktisat ve gerekse sosyal bilimlerin diğer alanlarında literatürün önemli çalışma alanlarından birisi haline gelmiştir.

Sosyal sermaye kavramı içinde önemli bir yere sahip olan ahlâk kavramı, sosyal bilimlerin tüm alanlarında olduğu gibi iktisadi ve mali konuların da önemli bir tamamlayan unsuru olarak kabul edilmektedir. Ahlâkın iktisat ve hukuk ile ilişkisinin zayıfladığı günümüzde, bu ilişkinin tekrar güçlendirilmesi çabaları bir çok bilim adamı tarafından dikkate alınan bir husus olmuştur. Şöyle ki, günümüzde artık hemen hemen bütün meslek dalları ve çalışma alanları için etik kodlar ve ahlaki normlar geliştirme çabaları hız kazanmıştır.

Bu çabalardan birisi de vergileme alanında cereyan etmektedir. Vergi kaçakçılığı fenomeninin yasal ve palyatif tedbirlerle çözülmesinin imkânsız olduğunun anlaşılması, bu konudaki en önemli çözüm aracı olarak vergi ahlâkı olgusunu karşımıza çıkarmıştır. Bir vergi sisteminden beklenen başarının elde edilmesi bakımından, vergisini gönüllü olarak ödeyen mükelleflerin sayısının artırılması çok önemlidir. Vergi bakımından ahlâklı bireylerin vergi sistemi için aynı zamanda bir otokontrol aracı olması bu konunun önemini daha da artırmaktadır.

Bir ülkedeki toplam vergi ahlâkının seviyesi günümüzde artık gelişmişlik düzeyinin de bir göstergesi olarak kabul edilmektedir. Vergi ahlâkının artması, vergilemenin işlem ve bilgi maliyetlerini azaltacağı gibi, kayıtdışı ekonominin azaltılması için de en pratik çözüm olarak kabul edilmektedir.

Ancak vergi ahlâkının kısa vadede yükselmesi güçtür. Bu nedenle, toplam vergi ahlâkının gerek kamunun sahip olduğu enstrümanlar ve gerekse diğer sosyal ve kültürel kaynaklarla desteklenmesi gerekmektedir. Büyük oranda birbirlerinden ve kamusal faaliyetlerden etkilenen mükelleflerin vergi bilincinin yükseltilerek, verginin gereğine inanmaları sağlanmalıdır. Çünkü, verginin gereğine inanılmadan vergi ahlâkına sahip olmak mümkün değildir.

KAYNAKÇA

- AKARSU, Bedia (1998), *Felsefe Terimleri Sözlüğü*, İnkılap Kitabevi, İstanbul.
- AKAT, Asaf Savaş (2006), “İktisat ve Ahlâk”, *Vatan Gazetesi*, 12.03.2006.
- AKTAN, C. Can (1999), *Ahlâk ve Ahlâk Felsefesi*, Arı Düşünce ve Toplumsal Gelişim Derneği Yayını, İstanbul.
- AKTAN, C. Can (2006), “Vergi Psikolojisinin Temelleri ve Vergi Ahlâkı”, *Vergileme Ekonomisi ve Vergileme Psikolojisi*, (Ed.) C.C. AKTAN, D. DİLEYİCİ ve İ.Y. VURAL, Seçkin Yayıncılık, Ankara, ss. 125-137.
- ALLINGHAM, M.G. ve SANDMO, A. (1972), “Income Tax Evasion: A Theoretical Analysis” *Journal of Public Economics*, v. 1, November, ss. 323-338.
- ALM, J. (1998), “Tax Compliance and Administration”, *Working Paper*, University of Colorado, Boulder.
- ALM, J. ve TORGLER, B. (2006), “Culture Differences and Tax Morale in the United States and in Europe”, *Journal of Economic Psychology*, v. 26, ss. 224-246.
- ALM, J.; McCLELLAND, G.H. ve SCHULZE, W.D. (1992), “Why Do People Pay Taxes?”, *Journal of Public Economics*, v. 48, ss. 21-48.
- ALM, J. ve MARTINEZ-VAZQUEZ, J. (2003), “Institutions, Paradigms, and Tax Evasion in Developing and Transition Countries”, *Public Finance in Developing and Transition Countries*, (Ed.) J. MARTINEZ-VAZQUEZ ve J. ALM, Essays in the Honor of Richard Bird, Cheltenham, UK, Edward Elgar, ss. 146-178.
- ANDREONI, J.; ERARD, B. ve FEINSTEIN, J. (1998), “Tax Compliance”, *Journal of Economic Literature*, v. 36, ss. 818-860.
- AZQUETA, D. ve DELACAMARA, G. (2006), “Ethics, Economics and Environmental Management”, *Ecological Economics*, v. 56, n. 4, ss. 524-533.
- BAYRAKLI, H. Hüseyin, SARUÇ, N. Tolga ve SAĞBAŞ, İsa (2004), “Vergi Kaçırma Etkileyen Faktörlerin Belirlenmesi ve Vergi Kaçaklarının Önlenmesi: Anket Çalışmasının Bulguları”, *19. Türkiye Maliye Sempozyumu*, 10-14 Mayıs, Antalya, ss. 204-254.
- BERTRAND, A. (2001), *Ahlâk Felsefesi*, (Çev.) Salih ZEKİ, Akçağ Yayınları, 2. Basım, Ankara.
- CEVİZCİ, Ahmet (2002), *Etiğe Giriş*, Paradigma Yayınları, İstanbul.
- ÇİÇEK, Halit (2006), *Psikolojik ve Sosyal Yönden Yükümlülerin Vergiye Karşı Tutum ve Tepkileri (İstanbul İli Anket Çalışması)*, İSMMMO Yayını, No: 65, İstanbul.
- DEMİR, İhsan Cemil (1999), *Mükelleflerin Vergi Karşısındaki Davranışları: Afyon İli Anket Çalışması*, Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Afyon.

DEMİR, Ömer (2003), *İktisat ve Ahlâk*, Liberte Yayınları, No: 86, Ankara.

EKER, Aytaç (1996), *Kamusal Maliye*, Doğu Matbaası, İzmir.

ELFFERS, H. (2000), "But Taxpayers Do Cooperate", *Cooperation in Modern Society*, (Ed.) M. VAN VUGT, M. SNYDER, T.R. TYLER, A. BIEL, Promoting the Welfare of Communities, States and Organisations, London, ss.184-194.

ENSARİ, Mehmet Sıdık; YILMAZ, Cengiz; ERDİL, T. Sabri ve ALPKAN, Lütfihak (2007), *Etik Algılar Araştırması*, Odak Araştırma ve Danışmanlık, İstanbul.

FREY, B.S. ve FELD, L. P. (2002), "Deterrence and Morale in Taxation: An Amprical Analysis", *CESifo Working Paper*, No: 760, August.

FREY, B. S. ve STUTZER, A. (2002), "What can Economics Learn from Happiness Research", *Journal of Economic Literature*, v. 40, ss. 402-435.

GERÇEK, Adnan ve YÜCE, Mehmet (1998), *Mükelleflerin Vergiye Yaklaşımı Açısından Türk Vergi Sisteminin Değerlendirilmesi*, Bursa Ticaret ve Sanayi Odası Yayını, Bursa.

GRAETZ, M.J. ve WILDE, L.L. (1985), "The Economics of Tax Compliance: Facts and Fantasy", *National Tax Journal*, v. 38, ss. 355-363.

HART, H.L.A. (2000), *Hukuk, Özgürlük ve Ahlâk*, (Çev.) Erol ÖZ, Dost Yayınları, Ankara.

HAYEK, F.A.(1999), *Kölelik Yolu*, (Çev.) Turhan FEYZİOĞLU ve Yıldırım ARSAN, Liberte Yayınları, No:1, Ankara.

KAZGAN, Gülten (2004), *İktisat ve Etik*, Gündüz Aybay'a Armağan, Aybay Yayıncılık, İstanbul.

KILLIOĞLU, İsmail (1988), *Ahlâk-Hukuk İlişkisi*, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, No: 23, İstanbul.

KIZILKAYA, Ertuğrul (2002), "Homo Economicus Tipolojisinin Reddi: K. Polanyi ve T. Veblen'in İktisada Bakış Açıları", *Hacettepe Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi*, C: 20, S: 2, ss. 73-91.

KUÇURADI, İonna (1988), *Uludağ Konuşmaları: Özgürlük, Ahlâk, Kültür Kavramları*, Türkiye Felsefe Kurumu Yayını, No: 1, Ankara.

LEWIS, A.(1982), *The Psychology of Taxation*, Martin Robertson Publ., Oxford.

MUTER, Naci B.; SAKINÇ, Süreyya ve ÇELEBİ, A. Kemal (1993), *Mükelleflerin Vergi Karşısındaki Tutum ve Davranışları Araştırması*, Celal Bayar Üniversitesi, İİBF, Maliye Bölümü, Manisa.

NADAROĞLU, Halil (1998), *Kamu Maliyesi Teorisi*, 10. Baskı, Beta Yayıncılık, İstanbul.

PIEPER, A. (1999), *Etığe Giriş*, (Çev.) Veysel ATAMAN ve Gönül SEZER, Ayrıntı Yayınları, İstanbul.

- REYNAUD, P. L. (1955), *Vergi Karşısında Mükellefin Ruh Haleti*, (Çev.) Celal ERÇOKLU, Maliye Tetkik Kurulu Yayınları, İdeal Matbaası, Ankara.
- SEN, A. (1990), *Ethics and Economics*, Basil Blackwell, London.
- SCHMÖLDERS, G. (1976), *Genel Vergi Teorisi*, (Çev.) Salih Turhan, İÜ Yay. No: 2149, İstanbul.
- SCHWARTZ, R. ve ORLEANS, S. (1967), “On Legal Sanctions”, *University of Chicago Law Review*, v. 34, pp. 282-300.
- SONG, Y. D. ve YARBROUGH, T. E. (1978), “Tax Ethics and Taxpayer Attitudes: A Survey”, *Public Administration Review*, v. 38, pp. 442-452.
- STAINER, A.; STAINER, L. ve SEGAL, A. (1997), “The Ethics of Tax Planning”, *Business Ethics – A European Review*, v. 6, n. 4, pp. 213-217.
- ŞENYÜZ, Doğan (1995), *Vergilemede Yüklümlü Psikolojisi*, Bursa.
- TORGLER, B. (2002), “Speaking to Theorists and Searching for Facts: Tax Morale and Tax Compliance in Experiments”, *Journal of Economic Surveys*, v. 16, pp. 657-684.
- TORGLER, B.(2003a), “To Evade Taxes or Not to Evade: That is the Question”, *Journal of Socio Economics*, v. 32, pp. 283-302.
- TORGLER, B. (2003b), “Tax Morale: Theory and Empirical Analysis of Tax Compliance”, Universitat Basel PhD Dissertation, Basel.
- TORGLER, B. (2004), “Tax Morale Trust and Corruption: Empirical Evidence from Transition Countries”, *CREMA Working Paper*, No: 2004-5, Basel.
- TORUN, İshak (2002), “Kapitalizmin Zorunlu Şartı: Protestan Ahlâk”, *C.Ü. İİBF Dergisi*, C:3, S:2, pp. 89-98.
- TURHAN, Salih (1993), *Vergi Teorisi ve Politikası*, 5. Baskı, Filiz Kitabevi, İstanbul.
- ÜLGENER, Sabri F. (1981), *İktisadi Çözülmenin Ahlâk ve Zihniyet Dünyası*, Der Yayınları, İstanbul.
- VANBERG, V. J. (2002), “Constitutional Economics, Ethics and Ordnungspolitic”, (Çev.) Melek SEFEROĞLU, *Anayasal İktisat*, (Ed.) C. Can AKTAN, Siyasal Kitabevi, Ankara.